

Милица КОСТИЋ\*

## ЊЕГОШЕВИ ДОПРИНОСИ И ПОКУШАЈИ УНАПРЕЂИВАЊА ЕКОНОМСКОГ СТАЊА И ЖИВОТНИХ УСЛОВА

**Апстракт:** О Петру II Петровићу Његошу, великом генију, државнику, владици, мислиоцу, pjesнику, филозофу – и његовом стваралаштву, писали су многи аутори разних струка и наука, објављен је велики број радова, нарочито поводом значајних јубилеја. У одређеном броју радова посебно су освијетљене његове државничке, духовне, мисаоне и pjesничке способности, стваралаштво и допринос држави, народу, науци. Много мањи број угледних научника бавио се његовим активностима посвећеним унапређењу привреде и животних услова.

Овај рад је посвећен економским темама, дијелу привредне – економске историје, нарочито приликама у сложеним друштвено-економским условима Црне Горе за вријеме његове владавине.

Прво су приказане тешке економске прилике у којима се Црна Гора налазила, са ослонцем на ситносопственичке пољопривредне посједе, сточарство, унутрашње тржиште (пазаре), занатство, а затим његов допринос на увођењу поретка у економској сфери, упоредо са увођењем реда и поретка у земљи.

Приказани су Његошеви велики учинци у разним областима, а посебно у привређивању: отварање првих индустријских погона, рад штампарије и отварање првих основних школа, изградња путева, унапређење трговине и других привредних грана, као и преношење неких тековина развијених европских земаља у Црну Гору. Посебно је елабориран Његошев допринос – стварање система финансија (од уведених царина, закупа, ред у буџету и финансијама, трговачки капитал), наплата пореза, дације; приказ финансијске и друге врсте помоћи са стране, тј. постављање темеља рачуноводственој евиденцији (доношење Упутства – инструкција за руковање новцем добијеним од домаћих прихода и са стране) и др.

У најкраћем: приказано је стање, проблеми и помаци у развоју привреде и друштва за вријеме Његошеве владавине.

Иако је привреда имала нагурални карактер у њој се, у овом периоду, развијају робноновчани односи, производња појединих артикала била је претежно или искључиво намијењена тржишту.

**Кључне ријечи:** *Његош, Црна Гора, економске теме, економско стање, покушаји, допринос, привређивање, пољопривреда, његови, државина, државиште, финансије, царине, порези*

---

\* Академик Милица Костић, ЦАНУ

## УВОД

Моје учешће у раду Научног скупа *Петар II Петровић Његош – двјестиа година од рођења* мотивисано је жељом и обавезом да, са становишта економских наука, прикажем и освијетлим најзначајнија подручја Његошевих настојања и његов допринос унапређивању економског стања Црне Горе и њеног становништва за вријеме његове владавине. Ово утолико прије што су о Петру II Петровићу Његошу, великом генију, државнику, владици, мислиоцу, пјеснику, филозофу – и његовом стваралаштву писали многи аутори разних струка и наука, објављен је велики број радова, нарочито поводом јубилеја. У одређеном броју радова посебно су истакнуте његове државничке, духовне, мисаоне и пјесничке способности, стваралаштво и допринос држави, народу, науци. Много мањи број угледних научника бавио се његовим активностима посвећеним унапређивању привређивања и привреде тадашњег времена. Ту издајамо академика Мирчету Ђуровића, академика Петра И. Поповића и академика Обрена Благојевића, који су у књигама економске профилације Његошевом раду у економској области студиозно и аналитички приказали његов допринос.

Поред наведеног, постоји и посебни мотив да напишем овај рад и да узгредно саопштим неке чињенице које се односе на личну и породичну везу Његоша и мојег прадједа, Његошевог савременика свештеника – протојереја Сава Пејовића, из мојих родних Његуша.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Исте године када и Његош (1813) рођен је у Његушима мој прадјед – свештеник, протојереј Саво Пејовић, Његошев савременик, који је у дјетињству друговао са Његошем. Његош га је школовао у Манастиру Савина и рукоположио за протојереја у Цетињском манастиру, да би пуних 50 (педесет) година часно служио цркви, народу и држави. Његош је оставио аманет да му он држи опијело на сахрани.

Послије подизања капеле – Храма на Ловћену, у њему се, *по Његошевој зајовијесци, служи служба Божија.*

Код протојереја Сава Пејовића био је кључ од Капеле на Ловћену – Језерском врху. Он се бринуо о њеном одржавању, водио је странце да је обиђу и 12. јула сваке године, на Петровдан *држао службу Божју и њарасиос за блажени њокој Његошев* и одржавао друге видове традиционалних свечаности.

Послије њега, по наредби митрополита Митрофана и др Гаврила Дожића, његов син протојереј и учитељ Буро Пејовић је, такође, сваке године на Петровдан, *држао Бојослужење, а иза службе држао њарасиос за блажени њокој души Блаженойочившеј Мийројолиши и Госиодара Петра друјоја*, и у оквиру устаљених свечаности, припремао *њаљење свијетла на врху Ловћена, олашавање ракетшама* и др.

Извори: Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње, разна грађа и *Дјеловодни њројокол Мийројолије*, дописи Консistorије из више година; Државни ар-

Овај рад је посвећен економским темама, дијелу привредне – економске историје, нарочито приликама у сложеним друштвено-економским условима Црне Горе за вријеме Његошеве владавине и његовим доприносима на увођењу реда и поретка, посебно у економској сфери.

Прво су, у склопу веома сложене спољнополитичке и друштвено-економске стварности државе, приказана основна обиљежја Црне Горе: њена материјална, економска ситуација и појединости настојања и напретка у свакој значајнијој привредној области и финансијској сфери. Послије су приказани Његошеви велики доприноси на економском плану и у неким другим областима, а који су утицали на повећање привредног и укупног развоја ондашње Црне Горе.

У најкраћем: приказано је наслијеђено стање, проблеми и помаци у развоју привреде и услова живота становништва за вријеме владавине Петра II Петровића Његоша.

## ОСНОВНА ОБИЉЕЖЈА ЦРНЕ ГОРЕ, ЕКОНОМСКОГ СТАЊА И УСЛОВА ЗА ЖИВОТ

Вријеме и општи друштвени услови када је Петар II Петровић Његош преузео власт карактеришу бројне неповољне околности, како на спољњем, тако и на унутрашњем плану. Друштвено-економске прилике у земљи биле су неповољне у разним областима привређивања и живота становништва.

Његош, државник, вјерски и световни поглавар Црне Горе (у којој је било изражено тешко материјално стање, неразвијеност привреде, национална свијест и патријархални морал; у којој је владала домаћа анархија, племенска суревњивост и крвна освета), нашао се у веома деликатној и сложеној ситуацији. Требало је да се направи искорак ка свим подручјима активности у циљу превазилажења заосталости и проблема у међусобним односима. И све то у изузетно неповољним приликама због тога што је требало ратовањем бранити земљу од Турака, а што се увелико одражавало на материјални положај државе, услове живљења и низак стандард становништва. Велика издвајања средстава за набавку оружја и

---

жив Црне Горе – Цетиње, документа из више година; др Љубомир Дурковић-Јакшић (1971), *Његош и Ловћен, Поводом 120-годишњице Његошеве смрти 1851-1971*, Београд; Др Душан Мартиновић (2006), *Порирећи IX*, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње; Др Душан Оташевић (1999), *Његош кроз вријеме*; Музеји и галерије Подгорице, Подгорица; Јелена Ивановић & Милица Костић (2013), *Брајство Пејовић са Његоша – Огранак проројереја Сава Пејовића*; Обод д. д., Цетиње (у штампани) и др.

муниције исцрпљивала су ионако мала средства сиромашне државе. То ме треба додати веома низак ниво развијености и неповољну структуру постојеће привреде, сушне и неродне године, неповољне услове за унапређивање привређивања и живота становништва и друго.

Претходно изложено илустроваће неколико најзначајнијих показатеља, из којих се види колика и каква је у датом времену била Црна Гора: територијално, демографски, економски, племенски уређена – са обиљежјима патријархалних заједница.

На веома различитим географским предјелима, различите природне конфигурације територије Старе Црне Горе<sup>2</sup> која је у Његошовом времену обухватала четири нахије (Катунску, Ријечку, Љешанску, Црмничку), а касније и Бјелопавлиће, Пипере, Морачу и Ровца – територију око 200 квадратних миља, живјело је 100.000 становника<sup>3</sup>. Породице су биле бројне, нарочито у брдско-планинским предјелима, гдје је у готово свакој фамилији било по 10–15 чланова. У Црној Гори је владало патријархално схватање породичних заједница и односа у њима.

<sup>2</sup> „Стара Црна Гора је, у најширем смислу ријечи, онај простор који лежи између приморске области, Зетске равнице, долине ријеке Зете, Никшићког поља, кланца Дуге и административне границе према Херцеговини.” Извор: Редакција за историју Црне Горе (1967), *Историја Црне Горе*, књига прва, Титоград, стр. 6.

<sup>3</sup> У *Грлици* из 1835. године и у раду Вука Караџића *Црна Гора и Бока Которска* из 1847. године наводи се број од 100 хиљада становника. Види: Мирчета Ђуровић (2008), *Трговачки кайиштал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Изабрана дјела, том I; ЦИД, Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица, стр. 9–10; Др Обрен Благојевић, (1996), *Економска мисао у Црној Гори*, Изабрана дјела, књига 4; Стручна књига, Београд, стр. 106.

У вези са бројем становника истичемо да за ранији период нема података. Прије владавине Петра II Петровића Његоша и у његовом времену, послје оснивања и у току рада првих органа власти у Црној Гори, подаци о броју становника могу се наћи у извјештајима страних путописаца „најчешће само процјенама о укупном броју становника” и „колико је ратника”. О томе свједочи и Његошев попис *Имена и села у Црној Гори* који је штампан у његовој штампарији.

Покушај пописа становништва 1863/64. није успио. Пописи становништва послје стицања независности Црне Горе на Берлинском конгресу (1878) обављени су: 1879, 1899. и 1909. Резултате пописа становништва у Црној Гори 1879. године, као изузетног и јединственог документарног свједочанства, на основу архивских докумената објавиле су у два тома двије реномиране државне установе: Државни архив Црне Горе, Цетиње и Завод за статистику Црне Горе, Подгорица (2009), *Збирка докумената – Попис становништва Црне Горе по оружјима, варошима и селима 1879*, Цетиње, књига I, стр. 446. и књига II, стр. 536.

Живот становништва у највећем дијелу карсног платоа, посебно централном безводном дијелу, био је изузетно тежак јер дуже времена у току године није било воде.

Уз јако неповољан распоред падавина, било је много (готово половина) сушних и неродних, гладних година (21 од 50 за период од 1801. до 1850).

У Црној Гори тада није било школа, а писмени људи су били свештеници и лица која су се учила писмености у манастирима и приватним кућама и школовала ван Црне Горе. Ни љекара није било, тако да су у изузетним случајевима могли добити љекара из Боке Которске. Честе су биле епидемије разних болести, што се одражавало на морталитет становништва.

Услови за привређивање и живот били су веома неповољни. У Катунској нахији, која је највећа, обрадиве земље било је само 3,0%, а ливада до 10,0%. Остали простор представљало је кршевито земљиште. И на осталим просторима, осим равничарских у Црмничком пољу и Бјелопавлићима, било је мало обрадивих површина као основних ресурса који су могли да се користе за пољопривредне дјелатности.

Недостатак обрадивих земљишних површина и уситњеност земљишног посједа представљали су најзначајнију карактеристику односа у пољопривреди. На свој начин била је изражена пренасељеност због чега је било пресељавања породица, углавном у Србију, а у каснијем периоду у Боку и Цариград. Петар II Петровић Његош је на пресељавање породица гледао нерадо, јер је то значило смањење броја људи који би требало да бране *Брда од душманина*.

Основно обиљежје економског стања и укупних односа представљало је ситно сељачко газдинство, са доминантно натуралном привредом и карактеристичним гранама привређивања: сточарством првенствено, затим земљорадњом и у њој повртарством и воћарством, домаћом радиношћу и сеоским занатима. Недовољно земље давало је печат читавом привредном животу, животу домаћинства и појединаца.

*Сточарство* је, посебно у Катунској нахији, имало највећи значај за укупно привређивање. Држањем стоке обезбјеђивана је исхрана, одјећа и обућа, као и извор допунског снабдијевања на пазарима. Због повољних природних услова, начина живота и сталне борбе са Турцима, стока је била основни производ Црне Горе. Задуго је остала као *најважнији производ који су Црногорци имали као вишак производа*, који је највише произвођен за тржиште.

У Црмничкој нахији и Бјелопавлићима основно занимање била је земљорадња. И у свим другим крајевима обрађивано је свако парче земље. На пољопривредним посједима гајене су све врсте жита и многе врсте баштенских култура.

*Рибарство* је имало велики привредни значај за подручје око Скадарског језера, тј. приобални дио. Из Језера су се изловљавале разне врсте рибе које су служиле за прехрану породица, а неке, посебно укљева (сарага, сцоранза), и за продају на Приморју и извоз за Италију.

*Виноградарство* је било још неразвијено. Почело је да се развија тек средином деветнаестог вијека.

*Занаетство* није могло да се развија јер су се Црногорци презриво односили према тој дјелатности, као и чињенице да су из Аустрије набањани индустријски и занатски производи. Као привредна дјелатност занатство се почело развијати са развијањем градова Ријека Црнојевића, Цетиње, Вирпазар. Највише занатлија и занатских радњи било је у Ријеци Црнојевића.

*Саобраћајне њриликe* су биле јако лоше. Кретање кроз Стару Црну Гору у било ком правцу било је веома тешко, јер није било путева. Неколико „крчаника” које је направио Петар II Петровић Његош, а који су касније поправљани, били су обичне, мало шире стазе.

Године 1835. била су два главна пута у Црној Гори. Једним путем се ишло од Котора преко Његуша и Цетиња у Ријеку Црнојевића, а другим од Његуша преко Ђеклића, Бјелица, Чева и Пјешиваца до Никшића.

Саобраћај на Скадарском језеру обављао се лађама у којима је могло да буде 30 до 50 људи. Поштанског саобраћаја није било, него је „поштоноша” једном недељно носио пошту из Цетиња у Котор и обрнуто.

Иако нијесу имали путева, Црногорци су водили *трговину* у земљи на пазарима у Ријеци Црнојевића и Вирпазару, а ван Црне Горе – са сусједима на пазарима у градовима. Зависно од географског положаја неки су водили трговину са Турском, а други са Аустријом, која је наслиједила Млетке. Због честих пограничних сукоба трговински односи су били често прекидани, што се лоше одражавало на живот и стандард становништва и државне приходе.

У вријеме владавине Петра II Петровића Његоша трговачки односи са сусједима, посебно Аустријом, били су коректнији него у ранијем периоду, за вријеме владавине Петра I. Црна Гора је највише трговала са Далмацијом, Котором и Рисном. Посебно је била развијена трговина са Котором, која се одвијала на пазару изван града, три пута недељно. Пре-

ко Котора је остваривана повезаност тржишта Црне Горе са тржиштима у Боки Которској и шире.

Ради унапређења трговине и потреба становништва, била је приоритетна обавеза да се поправе саобраћајне прилике.

За *индустрију* као дјелатност није било говора ни могућности да се нешто уради због недостатка основних производних фактора (квалификоване радне снаге и средстава за производњу).

Остале привредне дјелатности, посебно *прађевинарство*, изказано кроз сопствене индивидуалне радове, као и услови становања, те начин живота и друго били су на ниском нивоу.

### ДОПРИНОСИ И ПОКУШАЈИ УНАПРЕЂИВАЊА ЕКОНОМСКОГ И ОПШТЕГ СТАЊА

Када је дошао на власт, Петар II Петровић Његош одмах је почео да уводи ред и, у могућој мјери, модернизује државни апарат, друштво и државу према моделу развијенијег друштва. Он је то радио и остваривао на више подручја: у области правног, привредног и финансијског система датог времена; а све то у неповољним околностима – поред домаћих тешкоћа (изражене привредне неразвијености, сиромаштва...), готово свакодневне бригае око пограничних сукоба са Турцима и свађа са аустријским властима због разних ситних ствари на граници, те изражених потреба за сталним финансијским издацима за набавку оружја, муниције и др.

За вријеме владавине Петра II Петровића Његоша, Црна Гора се налазила у ери максималних напора свих друштвено-политичких снага да се земља брани и ослободи од Турака, извуче из заосталости, да се побољшају привредне прилике и уреди држава. Улагани су велики напори да се постојеће неповољно стање у свим областима измијени, унаприједи привређивање у најзначајнијим доменима, оствари развитак привреде, државног механизма, просвјете и уопште свих области рада и услова живота. Његош је поступно све узимао у своје руке, са циљем да се смањује привредна и укупна неразвијеност Црне Горе и становништву обезбиједи бољи услови за живот и рад у разним областима.

У средини каква је била Црна Гора, у том периоду, то је ишло тешко и у неким приликама са доста отпора. То је много бољело овог великана, зато што је свим бићем и душом био предан своме народу и држави и волио сваки њен дио.

Како су га интересовале све савремене културне, економске и техничке тековине ондашње Европе, Петар II Петровић Његош је желио да

их пренесе у Црну Гору, те своме народу олакша тешки живот и створи перспективу бољег живота, напретка.

Навешћемо неке његове најважније доприносе – подухвате, које је остварио на општем, образовном, културном и економском плану, као и неке покушаје и намјере које је требало да оствари да се није разболио и прерано умро.

\*

Послије ступања на државнички и митрополитски положај, млади Петар II Петровић Његош је почео да сређује, унапређује и осавремењава општедруштвено и економско стање, подстиче и остварује културни преображај народа и земље. Ради остваривања датих циљева и успостављања реда и поретка у црногорском друштву и држави, које је желио да ствара по угледу на државе савременог доба, предузимао је значајне активности далекосежног домета. Истовремено је радио на чувању и учвршћавању темељних вриједности црногорског друштва, уносећи у њега промјене које је налагало савремено друштво датог времена и прогрес друштава европских цивилизација са којима се упознавао током школовања и путовања у више европских земаља. Паралелно са тим, стално је радио на обезбјеђивању средстава, утврђивао и примјењивао мјере и инструменте пореског и финансијског карактера за прикупљање прихода и доносио строга правила и одлуке за контролу њиховог намјенског трошења. То је био услов за ситуирање материјалног стања становништва, увођење нових институција и осавремењавање рада у њима, унапређивање и развој појединих привредних дјелатности и читаве привреде; а посебно за финансирање издатака који су били наметнути због сталног ратовања са Турцима за одбрану земље и њену слободу.

На почетку своје владавине (1831. године) основао је нове институције: *Сенај* (*Велики суд*), који је имао судску власт, *Гвардију* као извршни орган Сената и *њерјанике*, који су били Његошеви тјелохранитељи и у служби Сенату, а касније (1837) *њлеменске кайеџане*; те бројне и разноврсне активности у појединим областима привређивања, што је захтијевало огромна средства. Пошто Црна Гора није имала довољно средстава да се све наведено може финансирати из домаћих извора, морали су се тражити извори са стране. (О томе ће касније детаљније бити ријечи.)

Петар II Петровић Његош је крајем 1833. године из Русије донио штампарију коју је платио 3000 рубаља, од својих средстава. Она је почела да ради у Цетињском манастиру 1834. године, када је на Цетињу основана прва основна школа у Црној Гори. Та прва штампарија набављена



је око два и по вијека послје престанка рада познате Ободске штампарије Црнојевића.

Штампарија није имала три слова (*ј, љ, њ*), које је Његош касније набавио преко Вука Караџића. Радила је два слога: грађански и црквени, до турско-црногорског рата 1852. године, када су се, по наредби књаза Данила за вријеме Омер-пашина напада на Црну Гору, штампарска слова прелила у олово за пушчану муницију. У њој су штампана прва Његошева пјесничка дјела, као и радови Његошевог учитеља Симе Милутиновића, Вука Караџића, буквар Димитрија Милаковића, *Грлица* (први црногорски часопис), разне књиге, пасоши, прогласи и друго.

Петар II Петровић Његош је остваривао бројне друге велике подухвате, што се испољавало кроз даље отварање школа, оснивање судова, прављење путева, унапређивање свих области привређивања, стабилизовање економско-финансијског стања и др. Он је узимао поступно све у своје руке, са циљем да се постепено смањује привредна и укупна неразвијеност Црне Горе и да становништву обезбиди боље услове за живот и рад у разним областима. Радио је на унапређивању наслијеђеног стања, стварању нових облика рада у појединим дјелатностима и примјени новина у разним областима привређивања, уређења друштвеног и економског поретка и живота заједнице.

Трговачки саобраћај са Аустријом одвијао се за прехранбене производе које је Црна Гора извозила, као и робу широке потрошње и оружје, муницију и барут, које је увозила. То је био обострани економски интерес због кога је у Његошевом времену у Црној Гори остваривана робност привређивања. Међутим, аустријске власти су често забрањивале извоз муниције и барута у Црну Гору, због чега је Петар II Петровић био принуђен да подигне *Фабрику* барута на Цетињу. У њој су радиле стране и домаће занатлије, да би се касније производио барут у Ровцима и Морачи. Имао је неколико млинова за његово чување. Оснивање тих погона представљало је клице индустријског развоја у Црној Гори.

Упоредо са наведеним подухватима тога доба, Његош је имао много различитих планова у циљу развоја привреде и смањења заосталости земље. За реализовање датих планова и разних других које је стално допуњавао, по узору на много ствари које је видио приликом путовања у европске земље у којима је боравио службено и због лијечења, требало је много средстава. Црна Гора није могла да обезбиди висину потребних средстава, из сопствених прихода, да се прехрани становништво, подмирују нужне државничке потребе и врши неопходна набавка оружја, му-

ниције и барута за ратовање – а камоли да се финансирају значајнији подухвати Његошевих савремених идеја и предвиђања.

Домаћи извори прихода прибављани су из више извора и били су доста скромни. Првих година владавине Петра II Петровића Његоша материјално стање Црне Горе није се мијењало у односу на оно из доба његовог стрица Петра I Петровића. Остваривани су исти приходи: од манастирских имања, риболова на Скадарском језеру, млина на Ободу, глоба и свештеничких дужности.

Због недостатка средстава из домаћих прихода, којима би могло да се обезбиди прехрањивање становништва, финансира функционисање државе у свим сегментима, као и трошкови сталне одбране земље од турских напада и њене борбе за слободу – морали су се тражити извори са стране, односно, страна помоћ.

Најважнија помоћ ове врсте била је од Русије. Руска помоћ је била један од значајнијих финансијских извора. У доба владавине Петра II Петровића Његоша готово најзначајнији, јер је (са заосталим субвенцијама) представљала 2/3 укупних прихода државе. Помоћ од Русије датира још од времена Петра Великог, износи су мијењани, а није ни редовно исплаћивана. Послије смрти Петра I Петровића, Русија је помоћ исплаћивала његовом насљеднику Петру II Петровићу Његошу. Он је, поред личне помоћи, од Русије примио и средства на основу заостале субвенције (за 17 година). Овиме је знатно побољшан материјални положај Црне Горе. То је Његошу олакшало, јер је могао да се бави питањима унутрашњег уређења државе. Но, иако је помоћ углавном редовно примана Његош није био задовољан њеним износом. Предузео је мјере да се субвенција повећа. Почетком 1837. године затражио је да му се дозволи да дође у Петроград да би, поред осталог, затражио повећање помоћи, у чему је успио. Добијена годишња помоћ Црној Гори износила је 80.000 папирних рубаља *иод условом да се шроши на унушрашње уређење земље и на користи народа*. Тако је Његош од 1837, поред редовне помоћи од 1000 златника (око 2900 сребрних рубаља или око 4300 фиорина), добијао до краја живота и 80.000 рубаља (у папирнатом новцу).

Поред финансијске помоћи руски цар је црногорском народу средином 1838. године, када је била неродна година, поклонио 10.000 *цакова брашна и разної жишја*/четврти жита и плаћала трошкове за његов пренос. Највећи дио је испоручен Црној Гори за неколико наредних, нерод-

них година. Његош је тражио и добио одобрење да се четврти дио жита исплати у сребрним рубљама, с тим да се употријебе за исту сврху.<sup>4</sup>

Поред сталне помоћи, било је с руске стране и *моменталне помоћи* у посебним приликама. Наиме, за вријеме боравка владике Петра II Петровића Његоша у Петрограду добио је у једној коверти 10.000 рубаља без икакве ознаке. Касније је сазнао да му је тај новац послала грофица Орлова-Чесменскаја, којој се касније захвалио писмом из Црне Горе. Русија је Црној Гори и касније давала разне врсте помоћи.<sup>5</sup>

Осим помоћи из Русије, Црна Гора је добила помоћ из Србије, у *вези с комбинацијама за заједничку акцију* од 1848. године, у износу од 1000 дуката. За помоћ у износу од 2000 дуката у злату, коју је српска влада преко изасланика Матије Бана упутила Петру II, поуздано се не зна да ли је примљена.<sup>6</sup>

Његош је чинио и посебне напоре да поправи материјално стање становништва и државе. Он је *добио леиу суму новца за исправку иранице с Аустријом и Манастире Подмаине и Ситаневиће*. Добијена средства коришћена су за општенодрожне потребе.

Веома је интересантно да се у Његошевом времену *и у овој малој сиромашној земљи појављују и приходи од изв. државних домена (доменске финансије)*. Наиме, *владика Пејтар II иродао је Аустрији дио ситрана изнад Којора за 64.000 фиорина*.<sup>7</sup> Средства су употријеђљена за рјешавање материјалних потреба становништва.

Страна помоћ је тешко падала Његошу, али је она била неопходна, као једино што је могло Црној Гори да помогне у поправљању материјалних услова за живот и рад становништва, функционисању државе са новим институцијама и увећаним државним административним апаратом и сталном потребом за набавку оружја и муниције. Његошева жеља и настојања били су да се Црна Гора ослободи од материјалне зависности других, у првом реду Русије.

Као што се види из претходно наведеног, Петар II Петровић Његош поклањао је изузетну пажњу финансијама, страним и посебним извори-

<sup>4</sup> О помоћи Русије Црној Гори, посебно висини помоћи, детаљније види: Мирчета Буровић (2008), *Црнојорске финансије 1860–1915*, Изабрана дјела, том II, ЦИД, Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица, стр. 61–66; Душан Вуксан (1936), *Црнојорске финансије*, Записи, књ. XV, стр. 321,325–327.

<sup>5</sup> Види: Др Петар И. Поповић (1951), *Црна Гора у доба Пејтра I и Пејтра II*, Српска књижевна задруга, коло XL, VI, књига 316, стр. 306–307.

<sup>6</sup> *Истио*, стр. 307.

<sup>7</sup> Др Обрен Благојевић (1996), *Економска мисао у Црној Гори*, оп. цит, стр. 110.

ма финансирања, знајући да од њихове висине зависи остваривање планова за привредни развој, напредак земље и њеног становништва, јер су домаћи извори били недовољни да се било што значајније уради.

\*

Да би се повећали сопствени приходи, владика Петар II Петровић Његош увео је неколико инструмената пореског и финансијског система, и то<sup>8</sup>:

Године 1833. завео је порез у Црној Гори, који је купљен од народа по нахијама и племенима. Био је диференциран у три класе, по имућству (1, 2 и 3 фиорина);

Осим пореза на кућу, Његош је увео *дацију* на извјесне врсте производа који су били у трговачкој мрежи са иностранством: рибу укљеву, со, дуван и говеда која су продавана у Боки.

Увођење пореза наишло је на велики отпор јер су Црногорци плаћање пореза сматрали за срамоту. И поред отпора сви су нађерани да плаћају порез, а у *последњој буни за непослушности 1840. године два кнеза су главом илаћили*.

Послије отварања основне школе у Добрском Селу, друге школе која је основна за вријеме Петра II Петровића Његоша, како би се *просвјетни рад омогућио и развио*, руски конзул у Дубровнику *Гајић* је још у *почетку владе саветовао владику Петру II Петровића Његоша и Црногорце да се уведе школски порез*. Та средства требало је да омогуће да се просвјетни рад у Црној Гори развија и унапређује.

Прве царине установио је Петар I Петровић. Ријеч је о извозним царинама на рибу и руј. Регулисане су у *Законику ойшчем црнојорском и брдском*. Оне нијесу могле бити од посебног значаја за финансијско стање земље. За вријеме Његошеве владавине царина (дација, ђумрук) је остала непромијењена, али се убирала редовније него за вријеме Петра I Петровића и проширена је на другу увозну и транзитну робу. Наплаћивана је царина на робу коју су Турци прегонили из Никшића, преко Плавнице и Повије, за Подгорицу. Један дио је ишао у државну касу, а други је остављан за племенске потребе. За вријеме Петра II Петровића Његоша установљено је неколико царинарница, а царина се убирала на извозну и увозну робу. Једна царинарница била је код Жабљака Црноје-

<sup>8</sup> Детаљније види: Мирчета Ђуровић (2008), *Црнојорске финансије 1860–1915*; оп. цит, стр. 24, 36, 37, 50.

вића на Скадарском језеру, која је из Турске ишла за Вирпазар и Ријеку Црнојевића, главне пазаре на којима је функционисало унутрашње тржиште. Ипак, царина у ово вријеме није била устаљена као систем; она још није била важнији извор прихода.

За вријеме владавине књаза Данила, донекле се сређује финансијско стање и регулише се питање царина. У септембру 1852. одређена је царина и царинска тарифа за поједине артикле на увезену робу из Аустрије и Турске. По одлуци црногорског Сената, убирање царине, уз сагласност аустријског поглавара у Котору и царињења на *сву робу која иде за Црну Гору, односно њреко Црне Горе*, давано је под закуп на бази лицитације виђенијим главарима, првенствено најближим сродницима Његошевим, из породице Петровић са Његуша (брату и стрицу), затим појединцима из Котора, Будве, Рисна, Херцег Новог.

*Прихваћање црногорској царинској система од стиране Аустрије, Турске и других земаља било је корак даље у борби за коначно признање независности Црне Горе. Уз то овим су заштићени домаће тржиште и трговачки слој у Црној Гори, што је знајно допринијело акумулацији капиталашала и даљој имовинској диференцијацији.*

Убирање царина представљало је значајан финансијски извор државе, док је ударање темеља царинском систему повољно утицало на развој у земљи и спољну афирмацију Црне Горе.

Монополи су представљали израз општег стања у Црној Гори. *Монопол соли* је најраније уведен зато што је Црна Гора трошила велике количине овог артикла неопходног за широку потрошњу. Највише га је увозила из Турске. Из тих разлога је било нужно да се регулише увоз и продаја соли. То су једино могли да регулишу државни органи, као што је рађено у свим другим државама.

За вријеме Петра II Петровића Његоша држава није регулисала продају нити је увођен ма какав монопол, већ је само помагала набавку соли. У овом периоду повољнијих услова (затишја у ратовању) и из економских разлога, Његош је настојао да се набавка укупне количине соли врши из Аустрије, а куповина у Котору *per transitо*.

У вријеме владавине Петра II Петровића Његоша наслијеђено је зеленашење, а било је веома изражено стварање зеленашког капитала. Зеленашко-трговачки слој израстао је и развијао се у *једну, за црногорске размјере, јаку економску снају*. Познато је да су раније односи повјерилаца и дужника, као и други односи, били регулисани обичајима све док није донијет *Законик оштати црногорски и брдски*, који је чланом 16 регулисао дугове.

Сталне комуникације и трговачки односи са Боком условили су постојање многих дуговања и потраживања, која су често проузроковала сукобе и многе незгоде између Црногораца и Бокеља. Закоником није регулисано ни ограничено зеленашење *већ дуговања уойишће*. Њиме је било регулисано да се самовољно не смије вршити накнада и да нико не може сам да узима ништа док суд не донесе одлуку.

Петар II Петровић Његош је за дугове, посебно за зеленашење *йошао даље* од претходника, стрица Петра I Петровића. Регулисао је дугове и услове давања новца под зајам, ограничио камату на 6% и предвидио репресалије према онима који буду прекршили ову одредбу, јер је сматрао да прекомјерна добит *разура народ... и у велику несрећу меће*. Висина наведене камате (која је одређена *Закоником ошечестива* из 1833. године) није одговарала зеленашима јер је била мала. Због тога није много поштована, а није ни примјењивана, већ знатно већа, која је донијета *Законом 1855. године*.<sup>9</sup>

Превазилажење натуралних односа у привређивању омогућавало је све већи *развој робноновчаних односа* који су се развијали брже него производња. Утицај на њихов развој имале су велике и интензивне комуникације са иностранством, првенствено са Аустријом из које су се одређене институције развијених робноновчаних односа пренијеле у Црну Гору. Томе су погодвали повољни услови за њихово развијање и усмјереност привреде Црне Горе. Са развојем робноновчаних односа, у промету са страним земљама постепено се развијала *робностӣ йпроизводње*.

Одређени производи били су намијењени искључиво тржишту. Руј је дуго времена био један од најважнијих производа за извоз, као и трава бухарица, а значајним дијелом и риба, стока, кастрадаина, сточарски производи и друго. Наведени производи су се извозили, нарочито у Аустрију и Италију.

Функционисање и развој *унуџраишњеї̄ йтржишћиа* које се одвијало на пазарима унапријеђено је са развојем градова Ријеке Црнојевића, Цетиња, Вирпазара. Унапријеђен је и трговачки саобраћај са иностранством, гдје се трговало у турским и аустријским градовима: највише у Скадру (кад није било ратовања са Турцима) и Котору. Трговину су обављали људи из трговачког слоја становништва. Ријека Црнојевића била је најважније унутрашње тржиште (на коме су, у вријеме затишја у ратовању, трговали и неки скадарски трговци), а Котор најзначајнији спољни па-

<sup>9</sup> Детаљније види: Мирчета Ђуровић, (2008), *Сџудије и чланци*, Изабрана дјела, том III, ЦИД, Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица, стр. 153–155.

зар, гдје се до самих зидина града налазио тзв. Црногорски пазар. На њему су Црногорци и Бокељи продавали и куповали разне производе. Преко Котора се набављала роба из Трста, Венеције и Аустрије. Постојала је узајамна зависност привреде Црне Горе и Боке Которске, *да је њешко рећи ко је од кога био зависнији*, јер се Котор са залеђем снабдијевао неким производима из Црне Горе. На тај начин привреда Црне Горе била је везана за привреду Боке, а тиме и медитеранско тржиште.

Његуши су били најнепосредније везани за Котор не само преко трговине, већ и због других разлога. Више породица из Његуша пресељавало се у Котор и друге приморске градове ради бољих услова живота. Због сталних комуникација са Боком, посебно Котором, у Његуше и њихове породице стално су преношене новине тадашње приморске културе и цивилизације.

За развој трговине на домаћем тржишту и извоз у иностранство, тј. цјелокупни трговачки саобраћај, били су сметња путеви који воде кроз Црну Гору, изузев равничарских путева преко Бјелопавлића и Црмничког поља. Путеви су били сметња за развој осталих привредних дјелатности, побољшање услова живота на највећем дијелу територије (посебно у Катунској нахији) и укупан развој државе. Због тога је Петру II Петровићу Његошу, као један од приоритета за развој Црне Горе била изградња и поправка старих путева, што је почео да реализује већ првих година владавине.

Прво је требало завршити главни пут: Котор – Цетиње (преко Његуша) – Ријека Црнојевића. За овај пут (који је представљао *главну артерију* привредног развитка Црне Горе) је, због трговачког саобраћаја, била заинтересована и Аустрија. Она је изградила пут од Котора до црногорске границе у правцу Његуша до Крсца. Преко аустријских лука и бродова црногорски трговци су извозили робу у Италију и Трст, а увозили жито и разне артикле за широку потрошњу.

Поред изградње наведеног колског пута, главне саобраћајнице у Црној Гори за развој трговине и укупни привредни развој *највишевалније дјела Његошеве државе, веома значајан је дио њуи шито је од Ријеке Црнојевића водио преко Скадарској језера до Скадра, а заштим преко Бојане за Улицњ. Том воденом саобраћајнициом одвијао се саобраћај њознашим скадарским лађама и лађицама, слично корчуланским чуновима, шито их је њонекко називао и шајкама. Са њима се с усјјехом обављао саобраћај међу њриобалним насељима око Језера и вршио риболов, шито је Црној Гори од*

давнина доносило *приходе*.<sup>10</sup> Овај пут, наравно, није могао да се користи за трговачки саобраћај када је ратовано са Турцима.

Петар II Петровић Његош је имао намјеру да изгради пут од Вирпазара до Утрга према аустријској граници код Гомиле и од Цетиња до Бјелопавлића, продужетком пута који је био изграђен до Ријеке Црнојевића.<sup>11</sup> Нажалост, та његова намјера није остварена.

Уз изградњу путева, из укупних средстава буџета која су створена из свих извора и намјенски трошена, финансирани су и други програми. Да би се прехранило становништво, подизани су магацини за жито у Бјелопавлићима и Цетињу, а затим у Црмници, Ријечкој нахији и Пиперима. У њима се чувало жито за вријеме када су биле сушне и неродне године.

Како је Петар II Петровић Његош много водио рачуна о државним финансијама и стабилизовао их, његова настојања и даљи допринос био је да се у Црној Гори уреди стање у погледу евидентирања прихода и расхода, у чему је успио тек 1937. године. Ово утолико прије што је систем финансирања у Црној Гори био доста примитиван и као такав неупоредив са системима сусједних земаља у датом времену. Евиденција се сводила на елементарно, најједноставније евидентирање прихода и расхода државе. То је, и поред наведених недостатака, доказ да је постојало одређено планирање прихода и расхода.

За вријеме Петра II Петровића Његоша урађен је *први оквирни буџет прихода и расхода* Црне Горе, који је саставио његов *казначеј* Димитрије Милаковић, којег је 1837. године поставио за благајника и дао му инструкције за звање благајника, састављене у 12 тачака. Тај буџет је био реалан.<sup>12</sup>

Из Његошевог времена сачуван је још један буџет који је, на захтјев своје владе, саставио руски конзул у Дубровнику Јеремија Гагић, који није био реалан. Евиденција прихода и расхода и израда буџета значиле су много. Тиме су постављени *темелји рачуноводствију* Црне Горе јер је буџет Црне Горе био својеврсни показатељ изградње државе и појединих њених институција. Временом се све више увиђало колики је значај државног буџета, уопште. Илустрације ради, наводимо примјер: сто годи-

<sup>10</sup> Бранко Павићевић (2004), *Саздање црногорске националне државе 1796–1878, Историја Црне Горе*, књига четврта, том први; Историјски институт Црне Горе & Новинско јавно предузеће „Побједа”, Подгорица, стр. 392.

<sup>11</sup> Др Томица Никчевић (1999), *Политичке сторује у Црној Гори у процеси стварања државе у XIX вијеку*, II издање, Подгорица–Никшић, стр. 134.

<sup>12</sup> Детаљније види: Душан Вуксан (1936), *Црногорске финансије*, Записи, књ. XV, стр. 325.



на касније, бранећи буџет, обрађивач је у Скупштини указао да се на буџету може провјерити стање читаве државе, као на једној реченици читава граматица.

Како и колико је Петар II Петровић Његош, државник, митрополит, господар Црне Горе, бринуо домаћински о својој земљи говори и сљедеће: понашао се *изузетно штедљиво* у трошењу средстава за личне потребе, као и владичанске и државничке обавезе.<sup>13</sup> То је нарочито било испољено на његовим путовањима у поједине земље и боравцима у њима због државничких обавеза и лијечења, као и у сушним, неродним годинама. Увијек и свуда је бринуо како да се прехрани становништво и живи у бољим условима; да се обезбиде резерве жита за сушне године и набавка оружја и муниције; финансирају расходи државних институција и реализују значајни пројекти из његових предвиђених реалних и визионарских планова.

Као веома штедљив човјек, Његош је настојао да се у Црној Гори формира *новчани фонд* који би се користио за изванредне прилике и потребе. То је био одраз далековидих гледања и приоритета које је утврдио, јер је било потребно много средстава за живот становништва и куповину оружја и муниције за одбрану у ратовању са Турском.

О штедљивости у трошењу државног новца и Његошевог домаћинског поступања забиљежено је и сљедеће: *Један документ из Архива у Трстју говори о томе да је владика ди Монџенеиро њриведен и саслушан због њрогаје скупоцјеној накиџа. То је било сушне 1847. године када је за куџовину жиџа њрогао одликовање добијено од Метџерниха.*<sup>14</sup>

С обзиром на наведено, Његош је из свих извора средстава (средства са стране, домаћих и других) много допринио да се материјална позиција Црне Горе у одређеној мјери учини бољом него у ранијем периоду. Успио је *да стабилизује државне њриходе и одређена средсџва да деџонује у Русији и аустџријским данкарским куђама*, а нешто готовине је нађено у каси на Цетињу. Из Његошевог тестаментa се види да је он тај новац чувао да би ваљао у нужди црногорском народу да се прехрани у неродним годинама.

<sup>13</sup> О скромности у трошењу новца писало је неколико угледних научника у радовима који су посвећени Његошевим путовањима, његовим препискама са многим домаћим и страним личностима, раду на стабилизовању општих прилика у Црној Гори и др. (Петар И. Поповић, Јевто Миловић, Ристо Драгићевић...).

<sup>14</sup> Извор: [sr.wikipedia.org/wiki/PetarIIPetrowic\\_Njegoš](http://sr.wikipedia.org/wiki/PetarIIPetrowic_Njegoš)

\*

Петар II Петровић Његош је, као веома образован човјек, за вријеме своје кратке владавине настојао да на Цетиње и у Црну Гору (на многа подручја) донесе дух и амбијент приближан просторима цивилизованих европских земаља.

Цетиње је у Његошевом времену добило неколико важних, нових *трађевинско-архитектонских објеката* различите намјене. Извршено је проширење Цетињског манастира са значајним архитектонским промјенама: дозидан је спрат на крилу дворишног конака и подигнута је још једна зграда за потребе кухиње и трпезарије. Радови су финансирани средствима са два Његошева путовања у Русију. Иначе, у Манастиру је био владин дом за становање (као и калуђера), резиденција и друге просторије за потребе Духовне управе и државних органа, пријем и боравак гостију, штампарија и прва основна школа у Црној Гори, коју је Његош основао 1834. године.

На доминантном мјесту изнад Цетињског манастира подигнута је округла кула – *Табља*. По првобитној замисли требало је да служи као нека врста куле за топове, одакле би се бранили Манастир и Цетињско поље. Умјесто тога, коришћена је за испаливање салви приликом долазка важнијих гостију на Цетиње и за *побдијање на коље одсјечених турских глава, које су Црногорци – љема турском обрасцу – испицили као рајне трофеје све до 1850. године, када је овај ружни обичај Његош укинуо*. Табља је разрушена 1834. године, а недалеко изнад Манастира подигнута је садашња Табља – звоник.<sup>15</sup>

Његош је саградио *Биљаргу* 1838. године, тзв. *Нову кућу*, нови двор, по нацрту Руса Јакова Озерецковског. Она је била владин стан и резиденција у коју се преселио из Цетињског манастира. У Биљарди је било 25 одјељења: Његошева радна соба, спаваћа соба, библиотека, просторије за секретара, сенаторе и друге државне службе, гостинске собе, сала у којој је Његош играо билијар са гостима, по чему је названа Биљарда, и друге собе. Собе су биле опремљене као у европским земљама, о чему свједоче записи неких странаца који су били Његошеви гости.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Детаљније види: *Цетињски манастир рођења Пресвете Богородице* (2013), Поводом двеста година од рођења митрополита Петра II Петровића Његоша, Цетиње, стр. 52–53.

<sup>16</sup> Године 1839. њемачки пјесник Штиглиц забиљежио је да је сав намјештај у Биљарди „по најновијем укусу израђен”; један од пратилаца енглеског лорда Пецета пише да је 1844. видио у свим собама тога дворца „исто гостопримство”; соба у којој је

Он је увео значајне новине у својој кући и животу у њој. Добио је руски самовар за чај; увео је пећи за гријање; учио Црногорце да праве цигаре; поправљају хигијенске услове за чување здравља и живот у постојећим условима и др.

За вријеме Његошеве владавине осјетили су се значајни учинци у разним областима. Својим залагањем успио је да, силом прилика, због одбране земље од Турака, допринесе отварању првих погона за производњу барута, као и отварању магацина. Довео је мајстора за прављење цигара из Дубровника на Цетиње, што, међутим, није успјело јер се нијесу оспособили младићи за тај рад.

Због љубави према *йолезним наукама и заниманијама* и сталном стицању нових знања, Петар II Петровић Његош имао је широко интересовање за новине које су биле у животу породица и држава тадашње Европе, а које је желио и намјеравао да пренесе своме народу и Црној Гори. Према сазнањима и искуствима из европских земаља у којима је боравио и литературе коју је стално пратио, тежио је – негдје успио, а понегдје покушао – да много нових и за народ неопходних и веома корисних ствари уведе у живот породица и становништва своје државе.

Да би помогао становништву и створио им боље услове за живот, Петар II Петровић Његош је учинио низ веома значајних доприноса који су се још за његовог живота исказивали кроз примјену или је требало да се примијене у будућем времену. Неке наводимо у наставку текста.<sup>17</sup>

Набавио је један модел за *израду вјетреної млина* (вјетрењаче) са потребним упутствима, а затим и неколике машине. Млин је, изгледа, био уређен на погодном мјесту на Ловћену јер се једна главица зове Вјетрени млин. Маchine нијесу биле доброг квалитета и Његош је намјеравао да их прода за пола цијене. Истовремено, набављао је машине и стручњаке за тражење *артиерских дунара*, које су биле много боље од набавље-

---

спавао лорд Пеџет „могла је да важи и у Паризу и Лондону као најљепша соба за спавање; за Пеџета и осам официра његове пратње ручак је сервиран из порцеланског и сребрног посуђа, на столу је било пуно цвијећа и воћа, а ручак је праћен са „изобилном количином шампања“.

Више од двадесет година послје Његошеве смрти написао је њемачки писац Густав Раше о собама тога дворца и ово: „Од њиховог ранијег сјаја и уређења... није ништа друго остало осим ту и тамо позлаћени од штука украси на плафону, неколико тапицираних зидова и успомена на господара Црне Горе, док је соба у којој је умро Његош и тада била још „украшена позлатама на плафону“. Извор: Петар Петровић Његош (1964), *Горски вијенац, Предјовор Рисија Ј. Драјићевића*, Библиотека „Луча“, књ. 8, Графички завод, Подгорица, стр. 15–16.

<sup>17</sup> *Истио*, стр. 30–34.

них млинова (на Цетињу су нађена три нова бунара). Набавио је и разне геометријске апарате и стручну литературу на њемачком и француском језику о *земљемјерном снимању њоложенија мјестиа* (изради географске карте), па и један теодолит. Купио је повећу количину шалитре и отворио једну скромну радионицу за израду праха на Ријечи Црнојевића, гдје су касније вршене и мање оправке оружја.

Његош је увео одличја – медаље – да њима награђује борце за слободу Црне Горе. Пошто их је раније награђивао руским медаљама за храброст, поручио је машину за израду медаља. У њој су се на Цетињу израђивале двије медаље које су даване за храброст: сребрна и златна Обилића медаља са ликом Милоша Обилића. Златна медаља била је и остала највеће и најдраже црногорско одличје.

Петар II Петровић Његош намјеравао је да кује црногорски новац. Пред крај живота набавио је машину и израдио калупе за одливе новца. Послије његове смрти пронађен је *калуј од челика на коме је с једне сџране у ловоровом вијениу дио изрезан најџиис: Злајни џерун, 2 Та-лира, а изнад најџииса из сџиснуџе руке сџријеле у два џравца сџјевају; на друјој сџрани најџиис: Црна Гора 1851, а око најџииса змија се савила*. Ковање новца, као и многи други планови, нијесу реализовани због његове преране смрти.

Посебно треба истаћи да је Његош набавио неколико апарата који су били нове тековине научних и техничких сазнања развијених земаља његовог доба: *увеличајџелно сџакло* – микроскоп, *дурџин* и др. Имао је и један од, у датом времену, ријетких фотографских апарата *дејероџин*.

Његова библиотека била је испуњена бројним и разноврсним дјелима најпознатијих свјетских писаца и научника, писаних на: руском, француском, италијанском, енглеском, њемачком и српском језику. Његов животни и радни простор у Биљарди представљао је амбијент у коме је стварао на разним подручјима и лично се усавршавао, духовно изграђивао (читао литературу, учио стране језике, остваривао писане и друге комуникације). Такав простор је, истовремено, представљао допринос његовом угледу, као државника, владара, митрополита и господара државе Црне Горе – у очима странаца из више европских земаља који су га посјећивали, били његови гости и касније писали о Црној Гори, са чим обично није био задовољан.

Петар II Петровић Његош имао је различита и бројна интересовања за све области, због чега је много читао и учио стране језике. То је био сигуран начин да се стално изграђује, употпуњава постојећа знања и стиче нова из разних наука и духовности, па и знања из области економских

наука. Са сталним духовним изграђивањем, као и утицајима професора које је довео на Цетиње за учење страних језика (француског, њемачког), стицао је одређена искуства из живота народа других земаља. Он је поред знања српског, руског и италијанског језика био одлучио да учи још турски и грчки језик. Сарадња са неколико умних људи са стране (оних који су боравили на Цетињу и неких из иностранства) подстицала је његову ријетку и изузетну жељу за личним усавршавањем и промјеном стања у земљи. Кроз остварене учинке и визије будућег развоја настојао је да од привредно заостале земље, са патријархалним обиљежјима живота породице и васпитањем појединаца, ствара државу на основама новог, модерног друштва. У себи је носио визију новог, савременијег свијета и у њему свој народ и државу.

Он је, као велики љубитељ књига и полиглота, одређена средства улагао у програме интелектуалних, политичких и дипломатских садржаја и обиљежја. За лично усавршавање, ширење писмености и подизање нивоа образовања становништва набављао је разне књиге и сâм их давао народу (првенствено књиге Вука Караџића), те развијао љубав према читању код становништва.

Радо је примао посјете странаца (путописаца, научних истраживача, афирмисаних европских научника, књижевника, пјесника, дипломата, политичара...) из више европских држава, који су долазили у Црну Гору са личним амбицијама за научна и друга истраживања Црне Горе и/или Црне Горе као дијела ширег окружења. Странцима је олакшавао долазак у земљу, организовао им свечани пријем са традиционалном симболиком која је у то вријеме важила, са њима је играо билијар, даривао их оружјем – све са жељом и намјером да се кроз њихове утиске и путописе из Црне Горе више сазна о њој у иностранству.

Финансијски је помагао и све напредне активности везане за унапређење образовања становништва, очување и афирмацију националних културних вриједности. Најкраће речено: подстицао је и, у границама могућности, помагао напредне активности појединаца научника и неких институција, а које су биле од ширег значаја за народ и државу.

## ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Друштвено-економске прилике у Црној Гори, за вријеме владавине Петра II Петровића Његоша карактеришу:

а) наслијеђено стање са веома сложеним проблемима – низак степен привредног и укупног развоја, сиромаштво, несређени друштвени односи на унутрашњем плану; неповољне спољнополитичке прилике, стал-

на борба са Турцима и чести неспоразуми становништва на граници са Аустријом;

б) радикалне промјене које су настајале послје Његошевог преузимања власти;

в) доприноси, учинци на основним подручјима привредних и друштвених активности;

г) покушаји и нека остварења далекосежних и визионарских планова за преношење тековина савремених европских друштава и цивилизација у Црну Гору.

Његошева грандиозна улога и најистакнутије мјесто у историји Црне Горе као државника, владике, реформатора, пјесника, филозофа, хуманисте, Европејца – освјетљава његову улогу и допринос у увођењу реда и поретка и зачетку обликовања модерне државе са основним атрибутима правног, економског и цивилизацијског друштва. Као владар, веома је успјешно обједињавао свјетовну и духовну власт и био државни и црквени поглавар.

Петар II Петровић Његош, посљедњи црногорски митрополит, полиглот, најобразованији Црногорац датог времена, настављајући трасирани пут свога претходника, стрица митрополита Петра I Петровића – имао је одлучујућу ријеч у војним, политичким, духовним, културним и свим другим друштвеним питањима. Самим тим и у области економије – њеним кључним полугама и стварању предуслова (првенствено путева) за развој привредних дјелатности од посебног значаја за укупан развој Црне Горе – финансијама и унапређењу робности производње.

Његош се доказао као изузетан економски и правни стваралац за област економије и економског стања, због чега се може сматрати и значајним економским писцем. Дао је изузетан допринос својим привредним одредбама у првом црногорском општем законодавству. У раду на овом плану посебно значајно мјесто заузимале су финансије, порези, царине, монопол соли. Он је саставио своју књиговодствену *Инсџрукцију* по којој се водила евиденција прихода и расхода на савремени начин, те први буџет државе. Тиме је поставио темеље рачуноводственој науци у Црној Гори. Његошеве *Инсџрукције* представљају основе модерног закона о државном рачуноводству Црне Горе. Био је и *творцац црногорских финансија, у свим њиховим дјеловима (буџет, кредит, порези, рачуноводство)*.

Поред Петра II Петровића Његоша, на унапређењу образовног, културног и општег развоја Црне Горе радило је неколико веома умних људи који су дошли у Црну Гору са стране. Они су знањем и радом на раз-

ним пословима, па и економским, у значајној мјери допринијели извјесном превазилажењу неких изразитих облика неразвијености постојећег општег стања у друштву, привређивању, као и постепеном стварању и развоју појединих облика производње на савременији начин. Његошеви учинци на економском плану и другим областима остваривани су уз сталну бригу о уређењу и напретку државе у епохи када су Црногорци спајали књигу и пушку и када је стварана Његошева зрелост као митрополита, владара, мислиоца, пјесника, филозофа.

Генерална, могло би се рећи најважнија, карактеристика рада и доприноса Петра II Петровића Његоша у области економије и укупног развоја земље јесте да се у укупном стваралачком раду економским животом земље и условима живота становништва *није давио у његовој прошлости, већ актуелним стањем и будућношћу друштвено-економској развоја ондашње Црне Горе*. Кроз визије будућег развоја земље и активности које је предузимао, развијао се у изузетно тешком времену и условима живота и постојаној борби са тешким и увијек неповољним приликама у којима је владао.

Записујући у *Билежници*: *Даље се очи једнога човјека њењу но одблеск сва чешири океана који земљу окружују*, Његош је филозофским размислима оцијенио што је радио и намјеравао да уради. Стално је подстицао друштвено-економске развојне и друге промјене, са циљем да допринесу увођењу реда у земљи и економској сфери, напретку и прогресу друштва и државе.

Петар II Петровић Његош је радио, стварао, окренут будућности, напретку и прогресу. И сâм је записао: *Будућност је наша велика џаина*. За све што је радио, постигао и намјеравао да уради на друштвено-економском плану и другим подручјима, увијек су била нека важна и далека питања људске судбине, суштине његове егзистенције и читавог становништва и циља да Црну Гору приближи модерним савременим друштвима и цивилизацијама.

## ЛИТЕРАТУРА

- [1] Архив Митрополије црногорско-приморске Цетиње, *Документи*, разне године.
- [2] Благојевић, др Обрен (1996), *Економска мисао у Црној Гори до Друјої свјетскої райи*, Изабрана дјела, књига 4, „Стручна књига” д. д., Београд
- [3] *Цетињски манастир рођења Пресвете Бојородице* – Поводом двеста година од рођења митрополита Петра II Петровића Његоша (2013), Цетиње.
- [4] Државни архив Црне Горе – Цетиње, *Документи*, разне године.
- [5] Драгићевић, Ристо, *Чланци о Њеиошу*, Цетиње, 1949.
- [6] Дурковић–Јакшић, др Љубомир (1971), *Њеиош и Ловћен, Поводом 120-годишњице Њеиошеве смрти 1851–1951*, „Православље”, Поседна издања, књига 5, Београд.
- [7] Ђуровић, Мирчета (2008), *Трјовачки кайиџал у Црној Гори у друјој йоловини XIX и йочетком XX вијека*, Изабрана дјела, том I; ЦИД Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица.
- [8] Ђуровић, Мирчета (2008), *Црнојорске финансије 1860–1915*; Изабрана дјела, том II, ЦИД, Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица
- [9] Ђуровић, Мирчета (2008), *Студије и чланци*, Изабрана дјела, том III; ЦИД, Подгорица & Централна банка Црне Горе, Подгорица
- [10] *Историја Црне Горе* (2004), књига четврта, том први; Павићевић, Бранко, *Саздање црнојорске државе 1796–1878*; Историјски институт Црне Горе & Новинско јавно предузеће „Побједа”, Подгорица.
- [11] Маровић, др Бранислав (2006), *Економска историја Црне Горе*; ЦИД, Библиотека Црна Гора, Подгорица.
- [12] Миловић, М. Јевто (1983), *Сйазе ка Њеиошу*, НИО „Универзитетска ријеч”, Титоград.
- [13] Историјски институт Црне Горе (1956), *Њеиошева биљежница – Прејис биљежнице*, Цетиње.
- [14] Петар II Петровић Његош (1967), *Горски вијенац, Предјовор* Риста Ј. Драгићевића; Библиотека „Луча”, књ. 8, „Графички завод”, Титоград.
- [15] Петар II Петровић Његош (1967), *Изабрана йисма*, Библиотека „Луча”, књ. 21, „Графички завод”, Титоград
- [16] Поповић И., др Петар (1951), *Црна Гора у доба Пејра I и Пејра II*, Српска књижевна задруга, коло XLVI, књига 316, Београд.
- [17] Томановић, др Лазар (2013), *Пејар Друји Пејровић – Њеиош као валадалац* (поновљено издање из 1896. године), „Светигора”, Београд–Цетиње.
- [18] *Зборник радова о Њеиошу*, уредио Саво Вукмановић (1972), Музеји – Цетиње, Његошев музеј, Цетиње.
- [19] Вуксан, Душан (1937), *Црнојорске финансије*; Записи, књ. XV, Цетиње.
- [20] [sr.wikipedia.org/wiki/PetarIIPetrovic\\_Njegos](http://sr.wikipedia.org/wiki/PetarIIPetrovic_Njegos)



Milica KOSTIĆ

CONTRIBUTIONS OF NJEGOS' AND EFFORTS TO UPGRADE  
ECONOMIC STATUS AND LIVING CONDITIONS

*Summary*

Many authors from different professions and sciences wrote about Petar II Petrovic – Njegos, great genius, statesman, bishop, philosopher, poet, and his works, and a number of works had been published, especially on the occasion of important anniversaries. While number of published works shed more light on his statesmanship, spiritual, contemplative and poetic figure, creativity and contribution to the state, nation, and science, a much smaller number of distinguished scholars addressed his activities in the field of economy and improvement of living conditions.

This paper is devoted to economic issues, economic history part, and in particular to the complex socio-economic conditions of Montenegro during his reign.

The paper first addresses the difficult economic situation of Montenegro of his time, relying on small individual agricultural lands, animal husbandry, the internal market, crafts, and contribution of Njegos' to the establishing of a system in the economic sphere, along with introducing of law and order in the country.

Second, the paper focuses on Njegos' large effects in various fields, especially in economy: the opening of the first industrial plants, printing office and opening of the first primary schools, building roads, improving trade and other economic sectors, as well as the transfer of some of the achievements of the developed European countries in Montenegro. The paper especially elaborate contribution of Njegos' – establishing the financial system (introducing customs, lease, arranging the budget and finance, merchant capital), tax collection, dacia, review of the financial and other help from abroad, ie. laying the foundations of accounting records (adoption of the Instructions – Directives for handling money received from domestic and foreign revenues) and others.

In short, the paper contemplates on status, challenges and progress in the development of economy and society during Njegos' rule.

Although the economy was of a natural character, this period witnessed developing of merchant-currency relations and the production of certain goods was mainly or solely intended for the market.

*Key words:* Njegos, Montenegro, economic issues, economic conditions, efforts, contributions, business, agriculture, roads, shops, markets, finance, customs, taxes